

ANTONIO ÁLVAREZ INSUA* **DEFENSOR DUNHA CUBA ESPAÑOLA**

Olimpio Arca Caldas

A década dos anos cincuenta do século XIX foi unha época de penuria económica e sanitaria en Galicia. O ano 1852, por mor dunha climatoloxía anómala, chuvias, xeadas e temporais a eito, marcou o comezo dun período de fame en toda a nosa terra, estado do que non se salvou o concello da Estrada. Por se non chegase a falta de alimentos, ó ano seguinte comeza a aparición das febres tifoides, epidemia que tivo no médico estradense, D. Serafín Pazo un grande e abnegado inimigo. Pouco despois, a finais do mesmo ano achégase a estas terras o temible cólera. Estas circunstancias adversas no foron quen de asustar a algúns dos mozos en idade de casar.

Así, no mes de decembro do ano 1854, contraen matrimonio,

* Cando no ano 1997 escribín unha biografía do senlleiro estradense *Waldo Álvarez Insua*, entre as páxinas da bibliografía que manexei atopeime, en distintas circunstancias, coa rexa personalidade deste estradense singular. Patriota español convencido, naquela agonía dos derradeiros restos da grandeza colonial de España, penso que este personaxe ben merece unhas liñas de recordo.

na igrexa de San Paio de Figueroa, o mozo José Álvarez, solteiro, fillo de Bernardo Álvarez Estrada, este natural de Santo Tomás de Sabugo, vila de Avilés e de Francisca Dopazo, veciños da Estrada, termo de Ouzande, coa moza, María Insua Vila, solteira, veciña da Estrada, termo de Figueroa e filla de Juan Insua e Mª Ignacia Vila, veciños de San Martín de Callobre.

Desta xuntanza matrimonial han nacer tres fillos: Ubaldo Modesto¹, Antonio e Filomena Álvarez Insua, tres futuros emigrantes, aspirantes, como moitos dos seus veciños, a buscar nas terras de alén mar un mellor futuro do que lles ofrecía o seu concello e a súa Galicia.

Antonio, segundo fillo do matrimonio, nace na Estrada, lugar de Ouzande arredor do ano mil oitocentos cincuenta e oito.

María, a nai de Antonio, era unha muller de face agraciada, de constitución máis ben miúda e dunha fonda crenza relixiosa. Domingos e festas de gardar levaba consigo á misa ós rapaces. Naquelas datas, a igrexa parroquial de Figueroa fora destruída por un incendio e estaba a erguerse o novo templo na vila da Estrada. Moi preto da casa familiar estaba a capela do Espírito Santo que tamén servía para que os presos do cárcere seguisen a Santa Misa, pero María prefería achegarse ata a igrexa de Ouzande, más recollida e más familiar².

Cando no ano 1859 se abre ó público a nova igrexa da Estrada, han ser visitados indistintamente os dous templos pola familia, con motivo das festas de San Paio e San Lourenzo.

Así mesmo, facían visitas cos raparigos á casa dos pais de María, na parroquia de san Martiño de Callobre. Dúas datas eran de obrigada asistencia. No mes de Novembro por mor da festividáde do santo patrón e, ó mesmo tempo, para asistir á matanza do

1 Ubaldo Modesto, como aparece na partida de bautismo, será Waldo Álvarez Insua, avogado, escritor e periodista, segundo consta nun estudio do autor.

2 A casa da familia Álvarez Insua estaba situada, segundo o historiador local José Sammartín Sobrino, preto da actual Praza de Abastos da Estrada. Non obstante, a parentes desta familia cónstalles que tiveron casa na antiga rúa de San Lorenzo, hoxe nomeada de Pérez Viondi.

porco. Outra visita de máis longa duración correspondía ó mes de xullo. Mes de vacacións para os rapaces, mes da festividáde de Santa Margarida.

Outro dos atractivos daquela parroquia era o fermoso río Liñares. Na súa canle había amplos remansos que ofrecían augas tranquilas para bañarse cos raparigos da parroquia e unha abondosa fauna de troitas e anguiás que non tiñan reparos en morde-la miñoca que os dous rapazolos lle ofrecían.

Antonio e seu irmán reciben os primeiros coñecementos de cultura, lectura, escritura e operacións fundamentais, no seo da familia. Pasan despois, a formar parte do alumnado das dúas escolas (lei Moyano) que había na vila naquelhas datas. Logo desta primeira etapa, amplían coñecementos na cidade de Santiago.

Mentres Waldo achégase a un círculo de mozos universitarios, irmáns Muruais, Salvador Golpe, Alfredo Vicenti, etc. que entenden da política e da cultura do país, Antonio aproveita as clases para unha boa formación contable. Asiste con regularidade e bo aproveitamento ás clases de tenedoría de libros. Sabe do emprego axeitado das partidas do *debe* e do *haber*; elabora uns balances comerciais segundo a lei e interpreta con autoridade o Código de Comercio. En resumo, convértese nun perfecto contable capaz de levar tódolos movementos económicos dunha empresa. Asemade forma parte, en determinadas ocasións, daquelas asembleas de estudiantes de marcado signo político.

Rapaz medrado e espigado, na súa ben proporcionada face destacaban uns ollos negros e vivaces. Durante a xuventude, bota unha man para o arranxo dos traballos da casa. Con doce anos asiste, como espectador medorento, á algarada dos veciños das parroquias do concello na súa tentativa de invadi-la Vila por mor dos inxustos impostos que deben entregar ás arcas municipais. Sabe das obras da ponte que se está a erguer no Regueiro, na saída da Estrada pola nova vía de comunicación, camiño de Carril e Vilagarcía, por Cuntis. Asiste con seu pai, polos camiños e carreiros de Taboirós, á feira de Codeseda, onde coñece de cerca os tratos comerciais das nosas xentes.

Cando a súa axenda vital conta con dezasete anos, Antonio é posuidor dunha excelente cultura. Domina a contabilidade e entende o dereito mercantil. Chega, pois, a hora de preparar a maleta para segui-la ruta do sol poñente camiño das Américas. Polo camiño de Cuntis, Loureiro abaxo, chega á vila de Caldas de Reis e polo peirao de Carril embarca rumbo da Habana, cidade onde viven algúns amigos e parentes da familia os que, con anterioridade, lle aconsellaran estes estudios se pensaba na emigración á Illa..

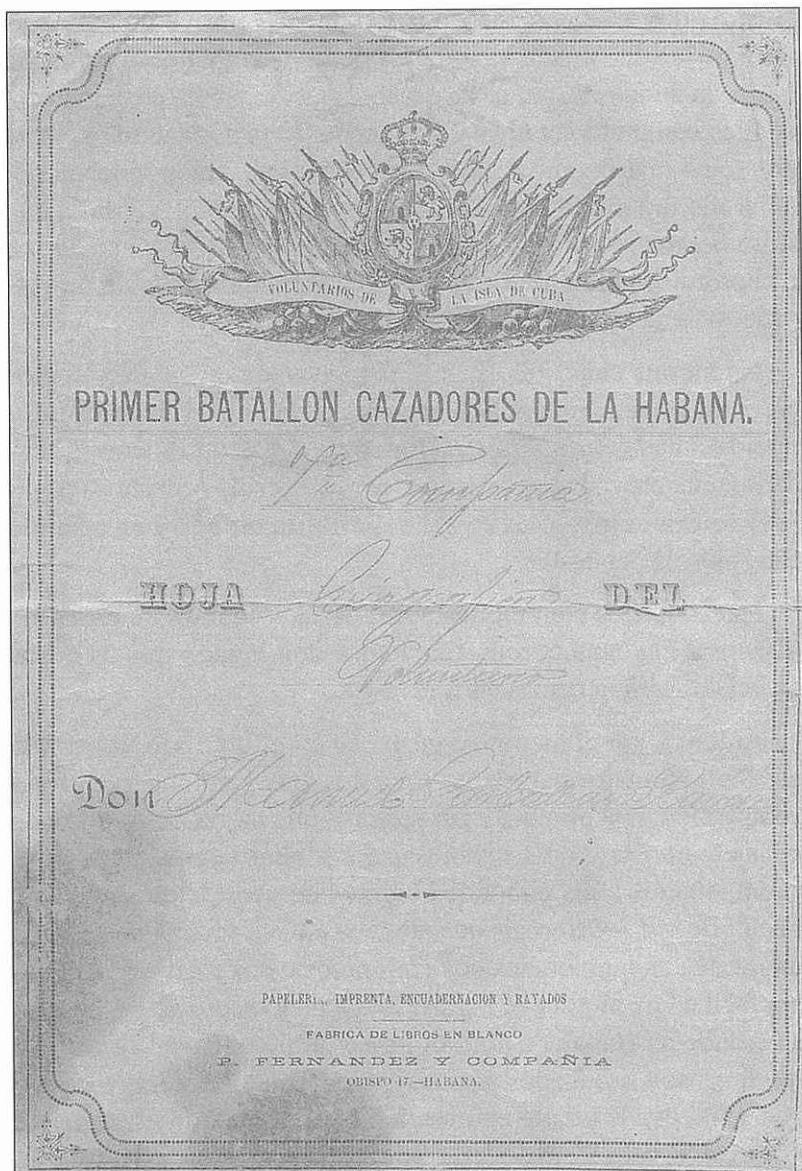
Antonio, desembarca no ano 1875, no gran porto da Habana. Axiña atopa traballo de escribente contable na ferraxería do industrial pontevedrés, señor Vila e ingresa no Batallón de Voluntarios, formación paramilitar creada polos mesmos comerciantes españois para defende-los seus bens dos posibles ataques dos insurrectos cubanos. Esta afiliación era obligatoria para tódolos empregados. O seu amo, e logo xefe, Vila, era coronel destes voluntarios e como tal usaba, algunas veces, o correspondente uniforme. Antonio, espírito sensible, dende o intre en que o patrón o militariza sente con orgullo apaixonado a súa condición de *soldado español*.

Antonio chega á Illa en plena efervescencia da guerra dos “Dez anos”, loita sen cuartel entre as clases dirixentes cubanas con devezos de independencia en confrontación coas autoridades civís e militares enviadas dende España.

Comezara esta contenda no ano 1868 co *grito de Yara*, proclamado por Carlos Manuel Céspedes no seu “ingenio”³³ de La Demajagua e remata coa paz de Zanjón, ano 1879, asinada polo xeneral Martínez Campos. Por mor deste tratado, España facía certas concesións políticas á illa de Cuba e os insurrectos entregaban as armas.

Diante destas continuas loitas as familias españolas en Cuba tiñan tamén pensamentos encontrados, segundo a súa composi-

3 Finca na que medra a cana de azucré e están instaladas as maquinarias necesarias para obter este producto.

Afiliación militar do mozo estradense *Manuel Carballeda Barreiro*, datada no 1892.

Tódolos emigrantes españoles estaban obligados a alistarse nestas compañías paramilitares. Fondo documental do Museo da Estrada, doazón de don Nito Carballeda Barros.

ción. As dos militares estaban a prol dunha Cuba como provincia ultramarina de España, razón pola que estaban alí destinados. Se o cabeza de familia, de orixe español, acadara unha posición económica boa preferían unha Cuba emancipada de Madrid, mentres que se no matrimonio a nai era cubana e rica, entón loitaban por unha Illa independente, sen lazos nin leis españolas. Malia que Antonio non se atopaba en ningunha destas clasificacións, o seu compromiso paramilitar representaba xa unha condición de verdadeiro “miles”.

Na mesma cidade da Habana os movementos revolucionarios desenrolanse a nivel político, mentres que nas provincias os insurrectos cubanos (*mambises*), dirixidos por distintos líderes, e axudados, en determinadas ocasións, por campesiños cubanos (*guajiros*) loitan contra o exército español mandado por oficiais chegados da península.

Estes mandos eran moitas veces descoñecedores da orografía (*manigua*) cubana, circunstancia que deu lugar a que os nosos exércitos sufriran demasiados reveses.

Antonio, aquel meniño agarimoso e tenro no seo da familia española, transformárase, co paso dos anos, nun mozo de forte complexión, boa estatura e pel morena, que na Illa se foi facendo máis escura. Na súa face sobresaían uns ollos negros, profundos, acompañados duns poboados bigotes mouros de mosqueteiro. Lector de tódolos xornais que atopaba a man, viviu, dende o primeiro día, as inquietudes dos emigrados e dos nativos. De palabra fácil e boa presencia, ingresa axiña no *Colegio de Escribanos* da cidade da Habana e abre bufete ó público. O seu consello e servicios son solicitados por moitas medianas empresas e consegue unha estabilidade económica boa. Veste con elegancia e donaire e relacionase coa sociedade comercial cubana. Representa, pois, un bo partido para as mozas cubanas que devencen polos mozos españois..

O seu pensamento político, no mesmo intre que pisou o peirao do Morro, estaba enraizado nunha Cuba española. Este sentimento, nacido nos faladoiros de xuventude na cidade compostelá

Insurgentes nunha paisaxe da manigua cubana, onde se desenvolveron as principais accións da loita independentista da illa.

ha ser reforzados, co seu ingreso no corpo do voluntariado e co paso do tempo, na mesma Illa ata extremos de paroxismo.

Cando, dous anos despois do seu desembarco, chega á cidade da Habana seu irmán Waldo ha ser Antonio quen o introduza nos primeiros grupos de españois con certa influencia. Admirador dos

razoamentos filosófico-políticos de seu irmán, axiña forman un tandem inseparável. Un ano despois da chegada de Waldo á Habana asínase a paz de Zanjón, armisticio que, malia que non serviu de moito, supuxo unha certa tranquilidade urbana.

Antonio, casa cunha fermosa dona cubana, pertencente a unha familia aristocrática de Porto Príncipe, Camagüey. A familia da súa muller leva no seu pensamento unha Cuba independente, unha Cuba dos mesmos cubanos. Non podía ser menos, xa que súa sogra, dona Dolores de Cisneros y Álvarez viña sendo prima de dous prohomes da causa separatista: Don Salvador de Cisneros y Bentancourt, representante de Camagüey no levantamento de Céspedes, e don Gaspar Bentancourt y Cisneros, quen lle pediu ó xeneral Bolívar que axudase a Cuba a ser independente. Non obstante, Antonio e súa sogra e demais familiares cubanos sempre se respectaron mutuamente as súas respectivas ideas. Empregou no seu despacho de escríbano a un cuñado e agasallaba, con afecto, en distintas ocasións ós seus sogros.

Antonio chegara a ser propietario, nas feraces terras da lindeira provincia de Matanzas dun “ingenio”, terreos destinados á plantación de cana de azucre e edificio con maquinaria para a extracción do mesmo, traballos realizados por operarios, na maioria cubanos. Así mesmo, era propietario dunha fermosa quinta en Luyanó, nos arredores da capital cubana. No seu matrimonio no tivo descendencia e o seu amor paternal ofrecíase ós fillos de seu irmán Waldo, que tamén casara cunha irmá da súa muller.

As reunións, primeiro familiares, foron converténdose despois en asembleas de amigos españois, mergullados na saudade e na inestabilidade dun futuro próximo. Alí, na casa de Waldo, situada no centro da cidade, seguíase o desenrollo das loitas día a día, e polemizábase segundo os desenlaces das mesmas con criterios case sempre unánimes. Neste apartado hai que recordar que seu irmán Waldo dirixía o xornal *Eco de Galicia* que tiña por consigna “**Galicia ante todo, Galicia sobre todo**”.

Aquela xuntanza de galegos, defensores dunha Cuba española estaba formada por Francisco Recamán, mariño e práctico do pei-

rao da Habana, natural de Corcubión; Juan Manuel Espada, médico e escritor, oriúndo de Verín; Francisco Aldao, práctico principal do porto; Manuel Vila, rico ferraxeiro chegado de Pontevedra, parente da familia de súa nai; o xuíz Luzarreta; Luis Blanco, maxistrado asturiano, os dous irmáns Álvarez Insua e Manuel Baños, home de Filomena Álvarez Insua. Así mesmo, asistían moitas veces ás reunións Agustín Latorre, comandante de infantería (de “cuchara”) e o seu fillo Esteban, tenente da Academia de Segovia. O comandante chegaba, dende a “mangua” co seu uniforme a raias manchado de terra, pero sempre optimista, convencido da victoria final que se demoraba pola teima de liberdade dos nativos.

Antonio, malia as súas intervencións naquel faladoiro patriótico, nas que sempre estaba presente a defensa sen concesións dunha Cuba provincia ultramarina, devecía por coñece-las opinións e o estado de ánimo dos españois do común, pequenos comerciantes e obreiros varios. Para confrontar opinións acostumaba a achegarse ó Café de Cajigas, un café de mariñeiros e xentes do peirao. Dono, camareiros, todos eles galegos, sentábanse cos seareiros na mesma mesa, na que se servían pratos españois: paella, bacallao á vasca, e pote galego, viños do Ribeiro e Rioxa. O dono, Cagide, tamén tiña, naquel exército de voluntarios, o grao de comandante. En canto á situación real do exército, Antonio, para estar ó corrente, pasaba con frecuencia por Capitanía onde era moi coñecido por xefes e oficiais.

Chegados ó ano 1895, por mor da negativa do Goberno español para reformar o réxime colonial e escravista da Illa, volven as hostilidades. Logo, tra-lo Grito de Baire reaparecen con forza as ideas independentistas. Loitase con crueza nas provincias e morre en combate José Martí, xefe supremo dos insurrectos. De novo volve á illa o xeneral Martínez Campos. Antonio non era partidario da actuación deste xeneral, pois entendía que era demasiado “blando”.

Como queira que Martínez Campos non daba resolto as rebeñóns e xa sufrira algúns desastres foi substituído polo xeneral

Valerio Weyler e Nicolau, marqués de Tenerife e duque de Rubí, xeneral de grande enerxía e dureza. Este cambio alegrou o espírito de Antonio que non estaba conforme coa actitude pouco belixerante de Martínez Campos.

Moi pronto, Antonio convértese nun dos meirandes admiradores do xeneral Weyler: Axiña foi considerado coma un dos máis próximos amigos. O xeneral quedou impresionado polo ardor e patriotismo que demostraba, nas súas expresións, este *leal galléguito*. Tal foi de íntima esa amizade que Weyler deulle licencia para formar, cos homes que traballaban no seu “ingenio” unha compañía de voluntarios, da que, precisamente Antonio foi nomeado capitán. Por patriotismo, primeiro e por elegancia, despois, encarga nunha boa xastrería un elegante e regulamentario uniforme, que vestía nos actos oficiais ós que era invitado por Capitanía, ou cando as novas belixerantes de provincias non eran favorables ós nosos soldados. Ese trato e esa amizade uniu ó xeneral con Antonio de tal maneira que Weyler estivo repetidas veces na quinta de Luyanó.

Valeriano Weyler impón unha dura loita que elimina ós outros cabecillas: Maximino Gómez e Antonio Maceo. Estes acontecementos teñen lugar cando seu irmán Waldo, na súa segunda viaxe a España, se atopaba na cidade da Coruña.

Antonio, feliz, pois entendía que a solución definitiva ó problema cubano estaba na boa actuación do seu amigo Weyler, non é quen de celebrar en solitario estas fazañas. Achégase ó Café de Cajigas e brinda, con todo o persoal do establecemento, por estas esperadas victorias. Non queda aí a súa ledicia e escríbelle unha carta a seu irmán dándolle conta de tan memorables acontecementos. Carta que se transcribe de seguido:

“La columna de Cirujeda supo que varias partidas se hallaban por Hoyo Colorado, en términos de San Pedro. Llevó por delante las guerrillas de Punta Brava y la que mandaba el bizarro capitán Peral, las cuales fueron atacadas con indiscutible arrojo por varios grupos de insurrectos. Fue entonces cuando, según la opinión de todos, debió de caer Maceo con un balazo en la barbilla y otro en el vientre.

El hijo de Máximo Gómez, Francisco, que estaba a su lado con el médico Zertucha, fué herido gravemente. Los hombres de Cirujeda continuaron buscando al grueso de la partida, hacia donde los grupos de la vanguardia se retiraban, tropezando con más de dos mil rebeldes parapetados tras montones de piedras. Entonces las guerrillas dejaron paso libre a la columna del batallón San Quintín para que los batiese. Durante este ataque Francisco Gómez escribió un papel diciendo que se suicidaba, herido, porque no quería separarse de su jefe. Al regresar la fuerza encontró los cadáveres, sin reconocerlos al pronto, y recogió la mencionada carta de Francisco Gómez, en la cual se dice que Maceo pasó la Trocha el día 4. Registrada la ropa interior de los muertos, los calcetines de uno estaban marcados con una A y una M, y este mismo llevaba una sortija con la inscripción “Antonio y María”. ¿Cómo dudar ya de la muerte de Maceo? La columna de Cirujeda perdió siete hombres y veintisiete heridos. Entre estos se hallaban los tenientes Amores y Peral, de San Quintín, y Moya, de la guerrilla. Me consta por informes privados, que junto a Maceo estaban los mejores lugartenientes. Miró, Gordón, Nodarse, Ahumada y Justiz, todos los cuales salieron heridos, y mortalmente Nodarse y justiz.

Hay que reconocer que todos se batieron valerosamente. Francisco Gómez se suicidó con el cuchillo de Campo. Faltaba ver cómo habían pasado la Trocha los insurrectos, y tres días después se confirmó la creencia de que lo efectuaron por la bahía de Mariel, en un botecito que tuvo que hacer cinco viajes para transportar a unos cuarenta hombres. Yo no niego su coraje ni su audacia, lo que hace subir el mérito de nuestra victoria. Si no cae providencialmente Maceo, que ya estaba a las puertas de La Habana, sólo Dios sabe lo que hubiese podido ocurrir”.

Cando semellaba que a contenda empezaba a ser favorable ós intereses de España asasinan a Cánovas. O sucesor Sagasta aparta a Weyler e manda ó xeneral Blanco. A noticia do asesinato de Cánovas produciu unha forte conmoción naquela xuntanza da casa de Waldo. Achegáronse case tódolos membros e discutiron a situación. Waldo, despois de analiza-la actualidade pouco favorable pediu serenidade, pero Antonio, exaltado, contestou:

—*Serenidad pides, Waldo, cuando nos matan al mejor hombre*

de España y nos sacan a Weyler que ya tenía la guerra ganada. Se luchará contra quien sea, hasta el último hombre y la última peseta. ¿No tenemos una escuadra, un ejército y una tradición de heroísmo? ¡Ante todo la honra, Waldo, ante todol a honra!

Antonio quere seguir demostrando a súa decidida contribución a que a Illa sega sendo unha provincia ultramarina española. Agora buscará a amizade do novo xeneral para poder seguir naquela loita xa máis romántica que efectiva.

As circunstancias comezan a ser desfavorables para os españois. Hai un presaxio pesimista nos nosos compatriotas adictos a unha Cuba española. Dicíase que estaba a punto de entrar os Estados Unidos en axuda dos revolucionarios cubanos e que desprazaban o acoirazado Mayne ...

Antonio Álvarez, o noso protagonista, sente impotencia e desesperación. *¡Si no tenemos una escuadra digna!* —cavila Antonio. De súpito ten unha idea: *“Necesitamos un acorazado. Lo precisamos ya”*.

Antonio, na reunión de todos aqueles homes españois, patriotas e con diñeiro, propón a compra dun barco de guerra dese tipo. De seguido abre unha subscrpción que encabeza el mesmo, aportando MIL PESOS ouro.

Mentres os insurrectos cubanos nomearan no campo, como “Presidente de la República de Cuba”, a D. Salvador de Cisneros, o parente próximo da Dona Dolores, sogra de Antonio. Este, diante de tal nova, comentou con sorna galega:

— *“¡Presidente de la República de Morondanga!... Pero que orgullosa se puso doña Doloritas!”* (Doloritas era o nome cariñoso da sogra).

Pola contra, cando a dona Dolores soubo da idea de Antonio da compra do acoirazado, puido volvere-los sorrisos por pasiva e deixou caer, con melodía cubana,:

— *Ajá! El barquito de Antonio.*

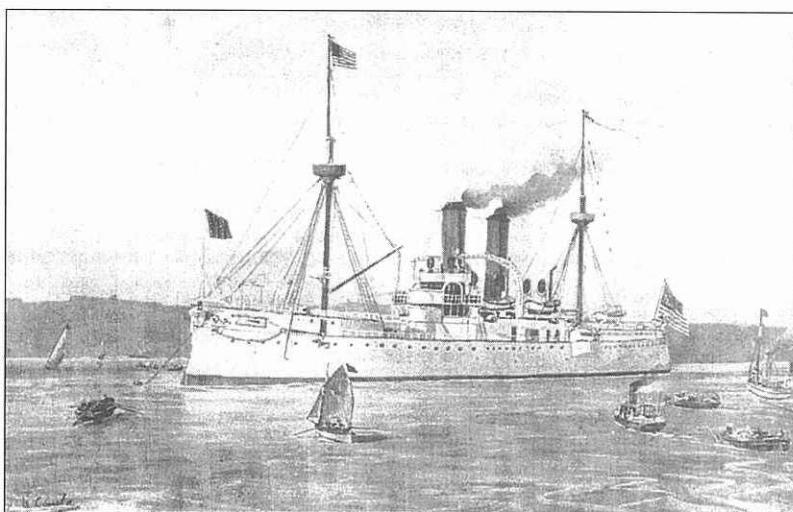
Os insurrectos contan agora coa decidida participación dos

EEUU, e hai novas, agora certas, de que esta nación vai manda-lo seu cruceiro Maine. Mentre, as doazóns para compra-lo acoiraza-do aumentan dun xeito moi favorable. Antonio, optimista e patriótico, espera que a súa idea cristalice e que a nosa flota teña ese navío. Coa chegada do Maine quere autoconvencerse da supremacia da nosa escuadra e non lle dá importancia a aquela presencia:

—Quieren asustarnos como si fuésemos negros ignorantes y mandan un barco que no tiene un mal cañonazo.

Tampouco quere asistir á festa social que, aquel fatídico 15 de decembro, se celebrara co motivo da chegada das forzas americanas, pois sente xenreira só de pensar de que na mansión do Presidente da Gobernación, Sr. Gálvez podía atoparse con dirixentes dos Estados Unidos. Aquela mesma noite ten lugar a explosión do *Maine* e Antonio entende que a guerra é inevitable.

Os seus ánimos esvaecen un chisco e para manter os azos precisos naquel ir e vir de xente asustada, achégase ó Café Cajigas. O local está repleto de españois e escoitanse unhas voces quedas, secretas, de que a tal explosión era obra dos americanos para así declarala guerra contra España.

A explosión do acoirazado Maine serviu de pretexto para a interesada intervención norteamericana.

Antonio e Cajide baten os puños de impotencia contra as táboas do mostrador e lembran a tódalas familias dos xefes americanos para ciscarse nelas. O cociñeiro non é quen de conter o seu afervoado espírito españolista e co coitelo na man berra:

—Si algún gringo o cubano se atreve a insultar a España estoy dispuesto a romperle la crisma.

Os acontecementos a partires deste feito precipítanse de tal xeito, sempre a prol dos americanos, que poucos días despois, coa nosa escuadra desfeita e unha total desorientación das autoridades de Madrid, estipúlase a paz. Antonio garda, con xenreira e impotencia, coas bágoas picando nos ollos, o seu uniforme de capitán. Abofé que naqueles intres desexaba ser un heroe anónimo.

Agora, a situación na cidade da Habana, sen ser tráxica, non era nada cómoda, para todos aqueles españois que se distinguiran como inimigos do separatismo. Antonio, ben coñecido pola súa amizade co xeneral Weyler, tivo, en distintas ocasións, que refuxiarse na súa quinta de Luyanó e cos seus obreiros facerlle fronte ós mambises que chegaron a apedrallle a súa residencia.

Seu irmán Waldo, nun españolismo desesperado, sae de Cuba con toda a súa familia antes de que fose arriada no Morro da Habana a bandeira de España. Os consellos de tódolos familiares non foron quen de apartalo desa idea. O xuíz Luzarreta, colaborador cunha importante cantidade para a compra do barco, antes de que se trocase a bandeira de España pola de Cuba, disparouse un tiro na cabeza no seu despacho.

Antonio, tan español como Waldo, entende doutro xeito a súa posición persoal. E asiste, abatido de espírito pero impasible de carácter, sen uniforme, á ceremonia da última hora de Cuba como posesión española. Aquela noite escribe unha longa carta a seu irmán que a tales horas navegaba rumbo á Coruña.

“En este 1º de enero de 1899 con una salva de veintiún cañonazos, disparados por la artillería yanqui, salúdase a nuestra bandera que en tal momento descendería de la torre del Morro, izándose en su puesto la de la unión, la cual sería saludada con otros tantos dis-

paros por los cañones españoles. Las fortalezas del Morro, la Cabaña, la Punta, Atarés y el Castillo del Píncipe, quedarían hasta el instante mismo de la entrega de la plaza en poder de las guarniciones españolas, cuyos oficiales las pondrían en posesión de los norteamericanos.

En Capitanía, la ancha escalera de mármol estaba ocupada por oficiales y soldados yanquis y entré del brazo del doctor Espada en la sumptuosa sala donde se hallaba Jiménez Castellanos. En su rostro, grave e impasible, notábase el esfuerzo por contener la angustia que en el ánimo más sereno tenía que producir aquel instante. Quería sonreir con cierta diplomacia y su sonrisa resultaba una mueca dolorosa. Brooke, en cambio, mostrábese satisfecho, aunque tratase de disimularlo y no diese señales de impaciencia. Entre militares, aunque sean enemigos, ha de mantenerse la caballerosidad. De tiempo en tiempo llegaban comisiones. ¡Caso singular! Si los yanquis hubieran desaparecido de repente, al ver allí a la mayor parte de las personas que habían saludado la jura del Gobierno autonomista, dríase que la escena iba a reproducirse.

Yo cerraba los ojos y veía a Blanco, a Gálvez, a Montoro y veía a tí, luciéndote en los ojos la esperanza de que aquella ceremonia significase el principio de la paz. La Audiencia, el Colegio de Abogados, la Cámara de Comercio y varios otros centros enviaron representaciones. ¡Qué tristeza! Algunos de estos personajes, de estos tipos, llevaban en el ojal de la levita un botoncito blanco y azul, con una línea roja: los colores del pabellón de Cuba. Era conveniente no disgustar a los triunfadores, ir preparando los cambios de casaca...; Vergonzoso!

Los generales y oficiales americanos arrastraban los sables y tropezaban en los muebles con sus espuelas. Era grande el contingente de jefes cubanos a los que ya nadie llamaba "cabecillas", y que con el beneplácito de Jiménez Castellanos tomaban parte en aquel acto que no habría de repetirse.

(...) En el muelle se despidió Jiménez Castellanos de sus acompañantes y amigos. A Espada y a mí nos abrazó. Y seguido de su Estado Mayor, puso pie en la pasarela del vapor "Rabat" que debía conducirle hasta el puerto de Matanzas. Y así le vimos alejarse. La bahía, tan española durante más de cuatro siglos, estaba entonces poblada de barcos, goletas, botes y vaporcitos que enarbocaban ban-

deras yanquis y cubanas. No pude impedir que mis ojos mirasen hacia el lugar donde emergen los restos retorcidos del “Maine” y que, por último, se fijaran en la “nueva bandera” que ondeaba sobre el mástil del Morro. ¡Dichoso tú, que no has vivido horas tan atroces! Creo que te hubieses muerto. A mi, Dios y España me prestarán los ánimos suficientes para arrostrar lo que venga”.

Antonio días despois deste episodio, xa non era o mesmo home alegre e dinámico. Remataran as reunións familiares na casa do irmán Waldo. Case tódolos compoñentes viñeran para España. Pancho Recamán, Aldao e ata a súa irmá Filomena e o seu home, Manuel Baños, tamén voltaran á Terra. Pouco a pouco, segundo pasaban os días, comezou a sentir un canguelo, unha morriña que non sabía explicar. Frecuentaba tódolos días o Café Cajigas, onde atopaba un alivio para o seu espírito, pero o ambiente xa non era o mesmo e tamén, de vagariño, se afastou daquel local no que tantas veces se sentira como na súa terra.

O doutor e amigo Juan Manuel Espada e Manuel Vila, o seu antigo patrón, coñeceron a súa melancolía enfermiza. Achezáronse ó seu carón e con charlas e xaropes, Antonio foi erguendo aquel espírito que estaba a piques de esmorecer. Tamén a familia cubana, con dona Dolores á cabeza foi quen de agarimalo e nas visitas que frecuentaba á quinta de Luyano sempre había unhas mostras de cariño que Antonio soubo agradecer.

Día a día, Antonio volvía a se-lo home activo de outrora; dedicou o seu tempo a atende-lo bufete, ergue-lo ingenio, un tanto esquecido nos últimos meses, e reanudar as visitas ás amizades españolas que seguían na illa.

Ningunha das institucións que levaban o nome de España ou da súa Estrada natal lle foron alleas na procura dunha mellor actividade.

Foi un colaborador importante na sociedade do Centro Galego da Habana, do que o seu irmán Waldo fora un gran impulsor, e cando en decembro do 1907 se comprou o edificio do teatro Tacón para erguer a “casa” dos galegos, non faltou a súa axuda económica e moral.

BIBLIOGRAFÍA

- Alberto Insua. MEMORIAS, Primera Edición. Madrid, 1952.
Diccionario Enciclopédico Espasa Calpe S. A. Madrid 1988.
Arca Caldas, Olimpio. Waldo Alvarez Insua, 1997.

FONTES

- Arquivo parroquial da freguesia de San Pedro de Toedo.
Arquivo parroquial San Paio da Estrada.